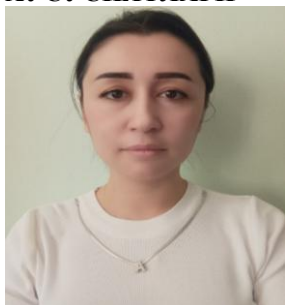

АУТИЗМЛИ БОЛАЛАРДА ОҒИЗ ГИГИЕНАСИГА АМАЛ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Раззокова Шохиста Бахтиёр кизи

Самарқанд давлат тиббиёт университети, Ўзбекистон Республикаси, Самарқанд ш.

ОСОБЕННОСТИ ГИГИЕНЫ ПОЛОСТИ РТА У ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ

Раззокова Шохиста Бахтиёр кизи

Самаркандский государственный медицинский университет, Республика Узбекистан, г. Самарканд

FEATURES OF ORAL HYGIENE IN CHILDREN WITH AUTISM

Razzokova Shokhista Bakhtiyor kizi

Samarkand State Medical University, Republic of Uzbekistan, Samarkand

e-mail: shohista.stom@gmail.com

Резюме. Болалар аутизми - бу турли хил ақлий фаолиятнинг нотекис шаклланиши, оғизга хос ҳиссий-хулқ-атвор, нутқ ва баъзан интеллектуал бузилишлар билан ақлий ривожланиш бузилишининг алоҳида шакли. Ерта болалик аутизми ярим асрдан кўпроқ вақт давомида дунёнинг турли соҳалари мутахассислари томонидан аниқланган ва ўрганилмоқда.

Калит сўзлар: ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмалари, оғиз бўшлиғи гигиенасини доимий кўникмага айлантириш, аутизм спектрининг бузилиши, АСБ бўлган болалар.

Abstract. Children's autism is a special form of mental development disorder with uneven formation of various mental activities, specific emotional-behavioral, speech and sometimes intellectual disorders. Early childhood autism has been identified and studied by experts in various fields around the world for more than half a century.

Key words: self-care skills, development of permanent oral hygiene skills, autism spectrum disorders, children with ASD.

Аутизм спектрининг бузилиши кундалик ҳаётнинг кўп жиҳатларига ҳалақит беради ва тўлиқ стоматологик кўрик ва даволашга тўсқинлик қилиши мумкин, кўпинча стоматологик ёрдамни фақат фавқулодда вазиятлар билан чеклайди. Бу еса оғиз бўшлиғининг ёмон гигиеник ҳолатига, оғиздан нафас олиш ва тишларни ғижирлатиш ёки тўғри нутқ кўникмаларига ега бўлмаслик каби салбий оқибатларга олиб келади. АСБ билан оғриган болалар стоматология хонасига ташриф буюришдан кўрқишлари мумкин, чунки бу хона сенсорли стимулларга бой жой, шунинг учун жисмоний алоқани талаб қилади. Хулқ-атворнинг бундай намоён бўлиши туфайли улар тиш шифокорлари ва гигиенистларга қийинчилик туғдиради.

Мақолада аутизм спектрининг бузилиши (АСБ) бўлган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларининг хусусиятлари ўрганилади ва уларни ривожлантиришга ёндашувлар таклиф етилади. Муаллифларнинг таъкидлашича, АСБ билан оғриган болалар кўпинча кетма-кетликни талаб қиладиган вазифаларни, масалан оғиз бўшлиғи гигиенасига мунтазам амал қилиш кабиларни бажаришда қийинчиликларга дуч келишади ва ҳаракатни мувофиқлаштириш, алоқа ва ижтимоий шовқин билан боғлиқ муаммоларга дуч келишлари мумкин. Мақолада, шунингдек, АСБ билан

оғриган ҳар бир боланинг ўзига хослиги ва ўз-ўзини парвариш қилиш, оғиз бўшлиғи гигиенасига амал қилиш кўникмаларини ривожлантиришга индивидуал ёндашув талаб қилиниши таъкидланган. Муаллифлар турли хил ўқитиш усулларини, масалан, визуал кўрсатмалардан фойдаланиш ва босқичма-босқич кўрсатмаларни муҳокама қиладилар ва АСБ билан оғриган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ривожлантириш бўйича амалий тавсиялар беради. Мақолада ушбу мавзу бўйича мавжуд илмий адабиётларни тизимли кўриб чиқиш ва таҳлил қилиш усуллари, шунингдек, аутизми болалар билан ишлашнинг амалий мисолларини таҳлил қилиш усуллари тасвирланган. Умуман олганда, мақола ота-оналар, ўқитувчилар ва АСБли болалар билан ишлайдиган стоматологлар учун қимматли манба бўлиб, уларга ушбу болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ривожлантиришни яхшироқ тушуниш ва қўллаб-қувватлашга ёрдам беради.

"Ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмалари" - бу кундалик ҳаётда зарур бўлган ишларни бажаришни ўрганиш ва жамиятда ўзини ўзлаштириш учун муҳим кўникмалар ва қобилиятлар тўплами. Бу, тишларни тозалаш, ювиш, қийиниш каби амаллар ёрдамида шах-

сий гигиена ва жамиятда мустақил яшаш кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Болалар ўз-ўзларини тарбиялаш кўникмалари, хусусан, аутизм спектрида бўлган болалар ўсишининг муҳим белгисидир. Бу кўникмалар билан туғилган болалар кундалик ҳаётларида ва жамият билан боғланишлари учун қийинликларда яшайдилар. Аутизм спектрибузилган болаларда ўз-ўзларини тарбиялаш кўникмалари, масалан, ҳаракатни бошқаришда қийинчиликлар, мувофиқлаштиришнинг етишмаслиги, аҳоли билан мулоқотда бўлмаслик, ижтимоий алоқалар устида муаммолар яратишлари мумкин.

АСБ билан оғриган ҳар бир бола ноёбдир ва ўзини парвариш қилиш кўникмаларини егаллашда ўзига хос индивидуал қийинчиликларга дуч келиши мумкин. Шунинг учун таълим дастурларини ишлаб чиқишда ҳар бир боланинг индивидуал еhtiёжлари ва имкониятларини ҳисобга олиш керак.

Аутизм спектрининг бузилиши одамнинг ташқи дунё билан ўзаро муносабатда бўлиш ва ижтимоий алоқаларни ўрнатиш қобилиятига таъсир қилувчи неврологик касалликдир. АСБ кўпгина турдаги хатти-ҳаракатлар, чекланган қизиқишлар, ижтимоий ўзаро муносабатлардаги қийинчиликлар, оғиз бўшлиғи гигиенасига амал қилиш ва мулоқотдаги чекловларни ўз ичига олади. АСБ нинг енг кенг тарқалган белгиларидан баъзилари такрорланувчи хатти-ҳаракатлар, ижтимоий муносабатлардаги қийинчиликлар, мулоқот чекловлари ва сезгирлиги юкори бўлишидир.

Шуни таъкидлаш керакки, АСБ билан оғриган ҳар бир бола ноёбдир ва ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини егаллашда ўзига хос индивидуал қийинчиликларга дуч келиши мумкин. Шунинг учун таълим дастурларини ишлаб чиқишда ҳар бир боланинг индивидуал еhtiёжлари ва имкониятларини ҳисобга олиш керак.

1. Аутизм спектрининг бузилиши - бу одамнинг ташқи дунё билан ўзаро муносабатда бўлиш ва ижтимоий алоқаларни ўрнатиш қобилиятига таъсир қилувчи неврологик касаллик [2]. АСБ жуда кўп турли хил шакл ва намуналарга ега бўлса-да, уларнинг барчаси одатда ерта болалиқдан бошланади ва бир қатор умумий симптомлар билан бирга келади.

АСБ белгилари такрорланувчи хатти-ҳаракатлар ва чекланган қизиқишлар, ижтимоий ўзаро таъсирдаги қийинчиликлар, оғиз бўшлиғи гигиенасига амал қилиш ва мулоқотдаги чекловларни ўз ичига олиши мумкин [1]. АСБ нинг енг кенг тарқалган белгиларидан баъзилари:

– *Чекланган қизиқишлар ва такрорланувчи хатти-ҳаракатлар:* АСБ билан оғриган болалар такрорланадиган хатти-ҳаракатларни намоён қилиши ёки фақат рақамлар, поездлар ёки бошқа нарсалар каби бир хил нарсаларга қизиқиши мумкин.

– *Ижтимоий ўзаро муносабатлардаги қийинчиликлар:* АСБ билан касалланган болалар ижтимоий алоқаларни ўрнатиш ва бошқалар билан мулоқот қилишда қийинчиликларга дуч келиши мумкин. Улар ижтимоий меъёрларни ва юз ифодалари ёки имо-ишоралар каби оғзаки бўлмаган сигналларни тушунмаслиги мумкин.

– *Мулоқот чекловлари:* АСБ бўлган болалар бошқалар билан мулоқот қилиш учун тилдан фойдаланишда қийинчиликларга дуч келишлари

мумкин. Улар феълларнинг нотўғри шаклларида фойдаланиши, метафора ёки мавҳум тушунчаларни тушунмаслиги ва суҳбатни қандай давом еттиришни тушунмаслиги мумкин.

– *Товушлар, ёруғлик ва бошқа визуал ёки еритиш стимуляторларига ҳаддан ташқари сезгирлик:* АСБ билан оғриган баъзи болалар атрофдаги товушлар, ёруғлик, текстуралар ва бошқа оғохлантиришларга ҳаддан ташқари сезгир бўлиши мумкин. Бу маълумотни ҳаддан ташқари юклаш ҳисси ва қичқириқ ёки ваҳима хужумлари каби хатти-ҳаракатлар реакцияларига олиб келиши мумкин.

– *Оғиз бўшлиғи гигиенаси ва тиш ювиш қоидаларига беъэтиборлик:* АСБ бўлган болалар тишларни тозалаш каби такрорланувчи ҳаракатларни бажаришда қийинчиликка учрагани сабабли оғиз бўшлиғи гигиенаси қониқарли аҳволда бўлмайди.

АСБ белгилари болаларнинг оддий ўз-ўзини парвариш қилиш вазифаларини бажариш қобилиятига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин [4]. Масалан, АСБ билан оғриган болалар кўрсатмаларни тушунишда ва қийиниш, ювиниш, тишларини ювиш ва ҳоказо каби таниш ишларни бажаришда қийинчиликларга дуч келишлари мумкин. Шунингдек, улар ўз ҳаракатларини мувофиқлаштиришда қийинчиликларга дуч келишлари мумкин, бу еса аниқлик ва аниқлик талаб қиладиган вазифаларни бажаришни қийинлаштиради, масалан поябзал боғичларини боғлаш ёки кўйлакни шимга тиқиш каби кўникмалар.

Бундан ташқари, АСБ билан оғриган болаларда сувнинг овози ёки қоғознинг шитирлаши каби турли хил визуал, эшитиш ёки тактил стимулларга нисбатан сезгирлик кучайиши мумкин. Бу чўмилиш ёки соч кесиш каби ўз-ўзини парвариш қилиш ишларини бажаришда ўзини ноқулай ҳис қилишига ва стрессга олиб келиши мумкин.

АСБ билан оғриган болалар, шунингдек, юз ифодалари ва имо-ишоралар каби ижтимоий сигналларни тушунишда қийинчиликларга дуч келишлари мумкин, бу улар ўз-ўзини парвариш қилиш вазифаларини қачон бажариш кераклигини, масалан, овқатланишдан олдин ёки хожатхонадан фойдалангандан кейин қўлларини ювиш, овқатдан кейин оғизни чайқаш, ерталаб ва кечқурун тишларни ювиш кераклигини тушунмасликларига олиб келиши мумкин.

Бу омилларнинг барчаси биргалиқда АСБ билан оғриган болаларнинг оддий ўз-ўзини парвариш қилиш вазифаларини бажариш қобилиятига сезиларли даражада тўсқинлик қилиши мумкин, бу еса ота-оналар, ўқитувчилар ва АСБ билан касалланган болаларни ривожлантириш соҳасидаги мутахассислардан қўшимча ёрдамни талаб қилиши мумкин [1]. Умуман олганда, АСБ билан боғлиқ хусусиятлар ва муаммоларни тушуниш ота-оналар ва ўқитувчиларга ушбу касалликка чалинган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ривожлантириш учун тегишли стратегия ва усулларни ишлаб чиқишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, АСБ билан оғриган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ривожлантириш учун уларнинг индивидуал еhtiёжлари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда

индивидуал ёрдам ва махсус тайёргарлик зарур. Бу болаларга оддий ўз-ўзини парвариш қилиш вазифаларини қандай бажаришни яхшироқ тушунишга ёрдам берадиган визуал кўрсатмалар ва бошқа ёндашувлардан фойдаланишни ўз ичига олиши мумкин. Махсус стратегиялар, шунингдек, хулқ-атвор терапияси ва терапевт билан машғулотлар каби турли хил қўллаб-қувватлаш шакллари ўз ичига олиши мумкин.

2. АСБ билан оғриган болалар овқатланиш, ичиш, кийиниш, ҳожатхонадан фойдаланиш, тишларни тозалаш ва ҳоказолар каби кўплаб ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини бажаришда қийинчиликларга дуч келиши мумкин [4]. Бу вазифаларни бажаришда АСБ билан оғриган болалар дуч келиши мумкин бўлган баъзи муайян қийинчиликлар:

Овқатланиш: АСБ билан оғриган болалар овқатланиш ва озиқ-овқат танлашда қийинчиликларга дуч келиши мумкин, бу ёмон овқатланиш ва овқатланиш бузилишига олиб келиши мумкин. Улар нима истеъмол қилишни танлаши, ҳаддан ташқари овқатларни чекловлари ёки умуман овқатланишдан бош тортиши мумкин. Шунингдек, улар оғиз ва тилни мувофиқлаштиришда қийинчиликларга дуч келишлари мумкин.

Ичиш: АСБ билан оғриган болалар қачон ичиш кераклигини тушунишмайди ёки стаканни қандай қилиб тўғри ушлаб туриш ва ичиш кераклигини билишмайди. Улар ичимликларни танлаб олишлари ёки қайси ичимликлар улар учун зарарли эканлигини тушунмасликлари мумкин.

Кийиниш: АСБ билан оғриган болалар кийим танлаш ва кийишда қийинчиликларга дуч келишлари мумкин, бу еса мавсумга мос келмаслиги ёки муайян ходисалар учун нотўғри танловга олиб келиши мумкин. Улар қандай қилиб тўғри кийинишни тушунмасликлари ёки тугмачаларни босиш ёки поябзал боғлаш каби баъзи қадамларни унутишлари мумкин.

Ҳожатхона: АСБ билан оғриган болалар сийиш ва ичак ҳаракатларини назорат қилишда қийинчиликларга дуч келиши мумкин, бу еса жамоат жойларида ёки уйда нохуш ходисаларга олиб келиши мумкин. Улар ҳожатхонадан қандай қилиб тўғри фойдаланишни тушунмасликлари ёки ҳожатхонага бориш кераклигини унутишлари мумкин.

Оғиз бўшлиғи гигиенасига амал қилиш: АСБ билан оғриган болалар тишларни тўғри ювиш қодаларини тушунмасликлари, қаттиқ овқат махсулотларини ейишдан бош тортишлари, тиш чўтқаси ва пастасидан фойдалана олмасликлари ёки ишлатишни хоҳламасликлари мумкин.

Умуман олганда, АСБ билан оғриган болаларда ҳаракатни мувофиқлаштириш, кўрсатмаларни тушуниш, мулоқот қилиш ва тўқималар, ҳидлар ва товушлар каби маълум турдаги стимулларга сезгирлик бузилганлиги сабабли ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини бажаришда қийинчиликлар бўлиши мумкин. Шунингдек, уларда ташвишланиш кучайиши мумкин, бу уларга жамоат жойларида ёки улар учун нотаниш ёки қутилмаган вазиятларда ўз-ўзини парвариш қилиш вазифаларини бажаришни қийинлаштириши мумкин.

Аммо шуни таъкидлаш керакки, АСБ бўлган ҳар бир боланинг ўзига хос қийинчиликлари ва еҳтиёжлари бор. Баъзи болалар ўз-ўзини парвариш қилиш вазифаларини бажаришда бошқаларга қараганда кўпроқ мустақил бўлиши мумкин. Ҳар бир болага индивидуал ёндашиш ва унинг еҳтиёжлари ва имкониятларига мос равишда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам бериш муҳимдир.

3. Ота-оналар ва ўқитувчилар учун АСБ билан оғриган болаларга ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ўргатиш бўйича баъзи маслаҳатлар ва тавсиялар [5, 6,10]:

Структуравий ёндашувдан фойдаланиш. АСБ бўлган болалар кўпинча кўрсатмаларда аниқлик ва равшанликка муҳтож. Шунинг учун, болалар нима қилиш кераклигини яхшироқ тушунишлари учун маҳоратни кичик босқичларга бўлиш ва уларни кетма-кет "ўргатиш" муҳимдир.

Одатдаги тартибларингизни сақланг. АСБ билан оғриган болалар, кейинчалик нима бўлишини билишганда, кўпинча ўзларини ишончли ҳис қилишади. Таниш тартиб ва жадвалларга риоя қилиш уларга вақтни яхшироқ бошқариш ва ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини яхшилашга ёрдам беради.

Визуал белгилардан фойдаланиш. Визуал белгилар болаларга кўрсатмаларни ва топшириқларни бажариш жараёнини яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Бу ҳар бир қадамни кўрсатадиган фотосуратлар, расмлар ёки чизмалар бўлиши мумкин.

Ижобий мустаҳкамлашдан фойдаланиш. Ижобий мустаҳкамлаш болаларга ўзини ишончли ва ғайратли ҳис қилишларига ёрдам беради. Бу вазифани муваффақиятли бажарганингиз учун мақтов ёки кичик мукофот бўлиши мумкин.

Беморнинг шахсий еҳтиёжлари ва манфаатларини ҳисобга олинг. Ҳар бир боланинг ўзига хослигини ва бир-бирига мос келадиган нарса бошқасига ишламаслиги мумкинлигини тушуниш муҳимдир. Шахсий режа ишлаб чиқишда болангизнинг еҳтиёжлари ва қизиқишларини ҳисобга олинг.

Беморнинг чекловлари билан ишланг. АСБ билан оғриган болаларда ўз-ўзига ғамхўрлик қилишни қийинлаштирадиган чекловлар бўлиши мумкин [9]. Мисол учун, боланинг ҳаракатларини мувофиқлаштириш чекланган бўлиши мумкин, бу еса вазифаларни бажаришни қийинлаштиради. Фарзандингиз ўзи учун қийин бўлган нарсаларни қилишини кутиш ўрнига, унга вазифаларни яхшироқ бажаришига ёрдам берадиган мослашувчан технологиядан фойдаланиш мумкин.

Биргаликда ишланг. АСБ билан оғриган болалар билан ишлаш ота-оналар, ўқитувчилар ва мутахассисларнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатларини талаб қиладиган жамоавий ишдир. Фарзандингизга турли вазиятларда ва турли жойларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ўргатиш муҳимдир, шунда у уларни ҳақиқий ҳаётда қўллаши мумкин. Бундан ташқари, ота-оналар ва ўқитувчилар ўқитишнинг ёндашувлари ва усулларида изчилликни таъминлаш учун мулоқот қилишлари ва ҳамкорлик қилишлари мумкин.

АСБ билан оғриган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ривожлантириш учун ишлатилиши мумкин бўлган баъзи махсус ўқитиш усуллари қуйидагилардан иборат:

Моделлаштириш. Ушбу усулда ўқитувчи, ота-она ёки болалар стоматологи ўз-ўзини парвариш қилиш вазифасини қандай бажариш кераклигини кўрсатади ва боланинг ўздан кейин такрорлашига имкон беради.

Тизимли кўрсатмалар. Бу усул ўз-ўзини парвариш қилиш вазифасининг ҳар бир босқичини изчил ва тушунарли тарзда тушунтиришни ўз ичига олади, шунда бола нима қилиш кераклигини яхшироқ тушунади.

Қўллаб-қувватловчи муҳит. Бу усул болага ўз-ўзини парвариш қилиш вазифасини бажаришга ёрдам берадиган қўллаб-қувватловчи муҳитни яратишни ўз ичига олади. Мисол учун, ота-она болага телефонида таймер ўрнатишда ёрдам бериши мумкин, шунда бола вазифани бажаришда вақтни яхшироқ бошқариши мумкин.

Ижтимоий контекстда ўрганиш. АСБ билан оғриган болалар ижтимоий мулоқотда қийинчиликларга дуч келиши мумкин, шунинг учун ижтимоий контекстда ўқитиш уларга ўз-ўзини парвариш қилиш вазифаларини бажариш билан боғлиқ ижтимоий нормалар ва қоидаларни яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Мисол учун, ўқитувчи гуруҳ фаолиятини ташкил қилиши мумкин, бу ерда болалар бир вазифани бажариш учун биргаликда ишлайди.

Ва ниҳоят, АСБ билан оғриган болаларга ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ўргатиш узок ва қийин жараён бўлиши мумкинлигини тушуниш керак, аммо ота-оналар ва ўқитувчиларнинг доимий иштироки ва ёрдами билан болалар бу кўникмаларни ривожлантиришлари ва кундалик ҳаётда мустақиллигини оширишлари мумкин.

Ҳозирги тадқиқотлар шуни кўрсатадики, АСБ билан оғриган болаларга ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ўргатишнинг самарали усуллари қуйидагилардир: босқичма-босқич ўргатиш, намойиш қилиш, такрорлаш, визуал ва аудио кўрсатмалар ва ижобий мустақамлашдан тизимли фойдаланиш.

АҚШда ўтказилган тадқиқот (Н. Спарани, Л. Морган, Ш.П. Рейнхарт, К. Счацнеидер, Х.Л. Сшееней, А.М. Шетхербй ва бошқалар) Аутизм ва ривожланиш бузилишлари журналида (Journal of Autism and Developmental Disabilities) чоп етилган. Визуал белгилар АСБ бўлган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини яхшилаши мумкин. Ушбу тадқиқот болаларга қўл ювиш, нонушта тайёрлаш каби турли хил ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ўргатиш учун визуал расмлар ва кўрсатмалардан фойдаланилган. Натижалар шуни кўрсатадики, кўриш белгиларидан фойдаланган болалар ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ривожлантирмаган болаларга нисбатан сезиларли ютуқларга еришган [12].

Ривожланиш ва жисмоний ногиронлик журналида чоп етилган яна бир тадқиқот (Р.Л. Сеаман, Х.И. Саннелла-Малоне, Д.П. Шаскер, Ж.Ф. Лее, Й.С. Падилла Далмау ва бошқалар). АСБ бўлган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини яхшилаш. Ушбу тадқиқотда болаларга қийиниш, чойшабни

алмаштириш ва тишларини ювиш каби ўз-ўзини парвариш қилиш бўйича бир қатор вазифалар берилди ва топшириқларни муваффақиятли бажарганликлари учун мактов ёки кичик мукофот шаклида ижобий фикрлар олди. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, ўз-ўзига ғамхўрлик қилиш бўйича топшириқларни муваффақиятли бажарганлиги учун мустақамловчи ижобий фикр-мулоҳазаларни олган болалар, бундай фикр-мулоҳазаларни олмаган болаларга нисбатан ушбу кўникмаларни ривожлантиришда сезиларли ютуқларни кўрсатдилар [11, 13].

Германиядаги амалиётдан мисол тариқасида, Европа психиатрия архиви ва клиник неврология журналида чоп етилган тадқиқот (Л.Л.Друеседау, А.Гётз, Л.Клеине Бүнинг, Б.Кочалешски, Ж.Кун, К.М. Фрейтаг ва бошқалар) тасвирланган. АСБ бўлган болаларнинг ўз-ўзини ҳурмат қилиш ва ижтимоий кўникмаларини яхшилашга қаратилган Аутизм спектрининг бузилиши учун Тубингер тренинги (TüTACC) деб номланган. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, TüTACCда иштирок этиш АСБ билан касалланган болаларда ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ижтимоий мослашиш ва мулоқот қилиш кўникмаларини яхшилашга олиб келди [3].

Ушбу тадқиқотлар ва амалий тадқиқотлар АСБ бўлган болаларга ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ўргатиш учун тизимли ёндашув, визуал белгилар ва ижобий мустақамлашдан фойдаланиш муҳимлигини қўллаб-қувватлайди. Шунингдек, улар бундай усуллардан фойдаланиш АСБ билан оғриган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини сезиларли даражада яхшилашга олиб келиши мумкинлигини таъкидлайдилар.

Бундан ташқари, тадқиқотлар ва амалий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, АСБ билан оғриган болаларнинг турли еҳтиёжлари ва ривожланиш даражаларини ҳисобга олган ҳолда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ўргатиш учун индивидуал ёндашув зарур. Ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини самарали ўргатиш учун ҳар бир боланинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш ва унинг ривожланиш даражаси ва еҳтиёжларига мослаштирилган дастурларни ишлаб чиқиш керак.

Тадқиқот натижаларига кўра, АСБ бўлган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмалари ўзига хос хусусиятларга ега ва ўрганишга индивидуал ёндашувни талаб қилади деган хулосага келишимиз мумкин. Боланинг нафақат ривожланиш даражасини, балки унинг ўзига хос хусусиятларини, масалан, мулоқот қобилиятлари, хулқ-атвор муаммолари ва бошқаларни ҳам ҳисобга олиш керак.

Мақолада ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ўргатишнинг асосий усуллари, жумладан, моделлаштириш, босқичма-босқич кўрсатмалар, тўғридан-тўғри ва билвосита кўрсатмалар кўриб чиқилди. АСБ билан оғриган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ривожлантиришга ёндашув, бу уларнинг ҳаёт сифати ва ижтимоий мослашувини сезиларли даражада яхшилайдди.

Аммо шуни таъкидлаш керакки, ушбу йўналишдаги кейинги тадқиқотлар бизнинг билимларимизни қўшиши ва янада самарали ўқитиш усуллари ишлаб чиқишга ёрдам беради. Шунингдек, АСБ билан оғриган болаларга ўз-ўзига хизмат

кўрсатиш кўникмаларини ўргатишда кўшимча восита бўлиши мумкин бўлган компютер дастурлари ва ўйинлардан фойдаланиш каби замонавий технологияларга етибор қаратиш лозим.

Умуман олганда, мақолада АСБ билан оғриган болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини ерта ўргатиш муҳимлиги таъкидланган, бу уларга мустақил бўлишга ва жамиятга муваффақиятли мослашишга имкон беради.

Адабиётлар:

1. Илйина К.Д., Евтушенко И.В. Аутизм спекترینинг бузилиши бўлган мактабгача ёшдаги болаларда ўз-ўзини парвариш қилиш кўникмаларини шакллантириш хусусиятлари // Илмий шарҳ. Педагогика фанлари. – 2017. – 6-2-сон. – 246-260-бетлар
2. Мелешкевич О.В. Махсус болалар. Амалий хулқ-атвор таҳлилига кириш (АБА): муаммоли хулқ-атворни тузатиш тамойиллари ва аутизм спекترینинг бузилиши ва бошқа ривожланиш нуқсонлари бўлган болаларни ўқитиш стратегиялари / О.В. Мелешкевич, Ю.Н. Ертз. – Самара: Бахрах-М, 2015. – 208 б.
3. Друседая, Л.Л., Гётз, А., Клеине Бйнинг, Л. ва бошқалар. Аутизм спекترینинг бузилиши бўйича Тўбингер тренинги (ТўТАСС): аутизм спекترینинг бузилиши (АСБ) бўлган болаларнинг ўз-ўзини идрок етиш ва ижтимоий қобилиятлари бўйича тузилган гуруҳ аралашуви. Еур Арч Пейчиатри Слин Неуросси (2023). – УРЛ манзили: [хтпс://doi.org/10.1007/c00406-022-01537-й](https://doi.org/10.1007/c00406-022-01537-й).
4. Евтушенко И.В., Левченко И.Ю., Фалковская Л.П. Ногирон болалар ва уларнинг оилаларига ерта ёрдам ва қўллаб-қувватлаш дастурини ишлаб чиқиш хусусиятлари // Фан ва таълимнинг замонавий муаммолари. – 2015. – Но 6. – 454-б.
5. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Махсус болага қандай ёрдам бериш керак. Ўқитувчилар ва ота-оналар учун китоб / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева, Л.А. Нисневич. – Санкт-Петербург: Махсус педагогика ва психология институти, 2000. – 96 б.
6. Белоусова М.В., Прусаков В.Ф., Уткузова М.А. Педиатр амалиётида аутизм спекترینинг бузилиши // Амалий тиббиёт. – 2009. – 6-сон (38). – 36-40-бетлар.
7. Меё / М.Б. Мирский // Маниковский - Меотида. – М.: Буюк рус энциклопедияси, 2012. – С. 607-608.
8. Меё / Р.С. Рабинович // Моезия - Моршанск. – М.: Совецкая
9. Веденина М.Ю. Кундалик мослашиш қобилиятларини ривожлантириш учун аутизмли болалар учун хулқ-атвор терапиясидан фойдаланиш / М.Ю. Веденина // Дефектология. – 1997. – Но 2. – Б. 31-40.
10. Евтушенко И.В., Левченко И.Ю. Ногирон болалар ва хавф остида бўлган болаларга ерта ёрдам кўрсатиш соҳасидаги мутахассисларнинг ваколатларини ривожлантириш йўлида // Фан ва таълимнинг замонавий муаммолари. – 2016. – Но 2. – 211-б.
11. Сеаман Р.Л., Саннелла-Малоне Х.И. Аутизм спекترینинг бузилиши бўлган катгалар учун касбий кўникмаларга аралашувлар: адабиётларни кўриб чиқиш. Ривожланиш ва жисмоний нуқсонлар журнали, 2016, жилд. 28, йўқ. 3.Пп. 479-494.
12. Khazratov A.I. Rizaev J.A., Khusanbaeva F.A. Relationship between Chronic Kidney Disease and Oral

- Health // American Journal of Medicine and Medical Sciences №5(12), p. 455-462, 2022
13. JA Rizaev, AI Khazratov, AN Makhmudova, MK Kamariddinzoda the use of tenoten for outpatient oral surgery in children // Journal of Modern Educational Achievements, №3(3), p. 10-19, 2023
  14. Хазратов, А. И., Абдуллаев, Т. З., Фуркатов, Ш. Ф., & Нарзиева, Д. Б. (2023). Особенности течения туберкулёза у подростков. Pedagogical sciences and teaching methods, 2(19), 87-94.
  15. Iskhakova, Z. S., Iskhakova, F. S., & Narzieva, D. B. (2022). The use of osteogenic material to replace jaw cavity defects. Applied Information Aspects of Medicine (Prikladnye informacionnye aspekty mediciny), 25(4), 20-25.
  16. Rizaev, J. A., Khazratov, A. I., Akhmedov, A. A., & Isaev, U. I. (2021). Morphological picture of the resistance of experimental rats against the background of carcinogenesis. Actual problems of dentistry and maxillofacial surgery, 677-678.
  17. Rizaev, J. A., Rustamova, D. A., Khazratov, A. I., & Furkatov, S. F. (2022). The need of patients with systemic vasculitis and coronavirus infection in the treatment of periodontal diseases. Applied Information Aspects of Medicine (Prikladnye informacionnye aspekty mediciny), 25(4), 40-45.
  18. Bakhtiyorovna R. S., Anvarovna A. M. Features Of the Course and Treatment of Aggressive Forms of Parodontitis //Texas Journal of Medical Science. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 76-82.
  19. Bakhtiyorovna R. S., Alisherovich M. G. CARIES IS THE APPEARANCE OF BLACK SPOTS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 12. – С. 432-435.
  20. Botirovna S. J., Qizi Z. M. A., Qizi R. S. B. Dental periodontitis //Texas Journal of Medical Science. – 2021. – Т. 3. – С. 38-39.
  21. Bakhtiyorovna, Rahimberdiev Rustam Abdulnosirovich Razzakova Shokhista. "Frequency of dental anomalies in artificially fed children."Journal of Modern Educational Achievements 5.5 (2023): 180-184.
  22. Bakhtiyorovna R. S. The course of aggressive parodontitis and the peculiarity of the course of treatment //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – Т. 5. – №. 5. – С. 41-47.
  23. Bakhtiyorovna R. S. The effectiveness of anti-malaria measures carried out at different times of the year //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – Т. 5. – №. 5. – С. 35-40.
  24. Bakhtiyorovna, R. S., Alisherovich, M. G., Lazizbek, I., & Shakhboz, A. (2023). Ways to improve dental care in children. Journal of Modern Educational Achievements, 4(4), 153-157.
  25. Bakhtiyorovna R. S. et al. Application of modern filling materials in pediatric dentistry // Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – Т. 3. – №. 3. – С. 235-239.
  26. Alisherovich M. G., Bakhtiyorovna R. S. Anesthesia of the oral mucosa by medical aerosol anesthezol //Scientific Journal Of Medical Science And Biology. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 267-271.
  27. Bakhtiyorovna R. S. Aggressive parodontitis and the peculiarity of the course of treatment //Journal of Modern

- Educational Achievements. – 2023. – Т. 7. – №. 7. – С. 279-285.
28. Bakhtiyorovna R. S. Dental anomalies in artificially fed people //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – Т. 7. – №. 7. – С. 246-249.
29. Bakhtiyorovna R. S. Course and treatment of aggressive forms of periodontitis systems //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – Т. 7. – №. 7. – С. 269-278.
30. Bakhtiyorovna R. S. Methods of prevention of caries of temporary teeth in peoples //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – Т. 7. – №. 7. – С. 242-245.
31. Bakhtiyorovna R. S. Improvement of methods of prevention of caries of temporary teeth in children //Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – Т. 7. – №. 7. – С. 128-130.
32. Alisherovich R. S. B. M. G., Mukhamad A. N. E. Groups of children with disabilities // Journal of Modern Educational Achievements. – 2023. – Т. 6. – №. 6. – С. 73-77.
33. Раззокова Ш. Б. Некоторые варианты стоматалгии и возможности их терапии //INNUC. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 344-347.
34. Раззокова Ш. Б. Оценка эффективности противокариозных мероприятий в разные сезоны года //Science and Education. – 2024. – Т. 5. – №. 3. – С. 170-174.
35. Раззокова Ш. Б. и др. Несколько методов профилактики кариеса в разные погодные периоды //Science and Education. – 2024. – Т. 5. – №. 5. – С. 133-138.
36. Ризаев Ж. А., Назарова Н. Ш. Состояние местного иммунитета полости рта при хроническом генерализованном парадонтите //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 14-4 (92). – С. 35-40.
37. Ризаев И. А., Бекжанова О. Е., Ризаев Ж. А. Распространенность и интенсивность кариеса зубов у детей, больных герпетическим стоматитом, в Ташкенте // Клиническая стоматология. – 2017. – №. 1. – С. 75-77.
38. Ризаев Ж. А. и др. Изменение гигиенического состояния полости рта на этапах лечения //Uzbek journal of case reports. – 2023. – Т. 3. – №. 4. – С. 20-23.
39. Ризаев Ж. А., Адилова Ш. Т., Пулатов О. А. Обоснование комплексной программы лечебно-профилактической стоматологической помощи населению республики Узбекистан // Аспирант и соискатель. – 2009. – №. 4. – С. 73-74.
40. Razzokova S. B. et al. Comparison of dental disease testing methods and results in children with autism //Science and Education. – 2024. – Т. 5. – №. 4. – С. 43-49.
41. Murodullayevich, Turaqulov Otabek, Rahimberdiyev Rustam Abdunosirovich, and Razzokova Shokhista Bakhtiyorovna. "Dental diseases caused by hormonal changes in the body."Western European Journal of Medicine and Medical Science 2.2 (2024): 28-30.
42. Гаффаров С. А., Шайматова А. Р., Шамсиева М. О. Обзорный анализ стоматологического статуса детей и подростков, страдающих различными формами дисплазии соединительной ткани //Integrative dentistry and maxillofacial surgery. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 28-36.
43. SunnatulloAmruloevich G., Rustambekovna S. A. Dental status and diagnosis of children and adolescents suffering from various forms of connective tissue dysplasia //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 11. – С. 955-962.
44. Rustambekovna S. A., Amrulloevich G. S. The state of the mouth in children and adolescents with differentiated connective tissue dysplasia //journal of biomedicine and practice. – 2023. – Т. 8. – №. 3.
45. Rustambekovna S. A., Amrulloevich G. S. The state of the mouth in children and adolescents with differentiated connective tissue dysplasia //journal of biomedicine and practice. – 2023. – Т. 8. – №. 3.
46. Шайматова А. Р. Эффективность холисал-геля в лечении воспалительных заболеваний пародонта с использованием

ОСОБЕННОСТИ ГИГИЕНЫ ПОЛОСТИ РТА У ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ

Раззокова Ш.Б.

Резюме. Детский аутизм — особая форма нарушения психического развития с неравномерным формированием различных видов психической деятельности, специфическими эмоционально-поведенческими, речевыми, а иногда и интеллектуальными нарушениями. Ранний детский аутизм выявляется и изучается специалистами в различных областях по всему миру уже более полувека.

Ключевые слова: навыки ухода за собой, формирование постоянного навыка гигиены полости рта, расстройства аутистического спектра, дети с РАС.